

Els catalans i Llatinoamèrica (s. XIX i XX). Viatges, exilis i teories

NÚRIA LEÓN MERCADER
 nleonmer24@hotmail.com

ALBERT, FRIEDLEIN & MARTÍ (2017): Corinna Albert, Roger Friedlein i Imma Martí Esteve (eds.): *Els catalans i Llatinoamèrica (s. XIX i XX). Viatges, exilis i teories*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; «Textos i Estudis de Cultura Catalana», 217.

L'intercanvi cultural entre *catalans* i *Llatinoamèrica* ha estat possible gràcies al moviment de persones de banda a banda de l'Atlàntic, ja sigui temporal i amb retorn previst (*viatges*), amb retorn poc previsible (*exilis*) o sense retorn (migracions). Els textos que en deriven giren entorn del propi desplaçament, de les experiències que s'hi associen i del contacte intercultural en general. Relats de viatge, diaris personals i altres escrits factuais, com ara textos ficcionals narratius, dramàtics o lírics, no només deixen entreveure l'impacte social entre els dos mons, sinó també l'estètic (*teories* literàries).

La intensificació dels intercanvis catalanoamericans es constata a partir del segle XIX arran de l'assentament progressiu de l'emigració catalana de resultes del reglament del lliure comerç amb Amèrica (1778) promulgat per Carles III. Durant el vuit-cents, la literatura catalana d'Amèrica comença a articular un discurs autònom que, tot i seguir els models vigents de la pàtria d'origen, també queda vinculat al sistema cultural de la nova pàtria. El segle XIX també serà el d'estades a Barcelona de personalitats llatinoamericanes de primer ordre com Rubén Darío, el del catalanisme polític a la Cuba colonial, el de l'inici de la premsa catalana a Buenos Aires, i el del pes d'alguns catalans en la vida intel·lectual americana (Santiago Rusiñol, Pompeu Gener, Eugeni d'Ors).

A partir del 1939, a causa de l'exili republicà a Llatinoamèrica, es dona la segona onada d'intercanvi, d'importància major. Els exiliats foren acollits, principalment, a Mèxic, seguit de Xile i la República Dominicana. En aquesta segona època, la literatura catalana a Amèrica inicia el seu moment de màxima esplendor, gràcies a l'esforç de les plataformes creades pels escriptors catalans de la diàspora (Josep Carner, Pere Calders, Lluís Ferran de Pol, Agustí Bartra, Vicenç Riera Llorca): es potencia la xarxa de centres catalans, s'incrementa la seva activitat, es creen noves revistes, es renoven els models literaris i emergeix una imponent xarxa editorial.

La investigació sobre la presència catalana a Llatinoamèrica va agafar una especial embranzida amb les activitats al voltant del cinquè centenari del viatge colomí, que va generar, també, una significativa implicació institucional de la Generalitat de Catalunya. Fins aleshores, l'enfocament de la recerca s'havia dirigit sobretot al fenomen de la literatura d'exili, i sobretot amb vista a la seva crucial importància per a la continuació de la cultura catalana de postguerra; n'és el senyal més visible *La literatura catalana a l'exili* (1976), d'Albert Manent.

Als anys 90, però, s'aborda el contacte catalanoamericà de manera més global, sistemàtica i des dels seus inicis. Aquí caldria recordar, en primer lloc, els cinc volums del *Diccionari dels catalans d'Amèrica* (1992-1993) i el volum representatiu *Les Amèriques i Catalunya. Cinc segles de presència catalana* (1992). En aquest mateix context, també van arrencar les Jornades d'Estudis Catalano-Americans (1984-1993), amb cinc volums d'actes publicats, el darrer dels quals, a cura de Joaquim Molas (1997), recull les contribucions sobre l'àmbit cultural.

I entre d'altres senyals d'institucionalització en aquest sentit, caldria destacar el I Congrés Catalunya-Amèrica (2004) —organitzat per la Casa Catalunya-Amèrica de Barcelona—, els Casals catalans americans de llarga història, l'establiment de lectorats de català a Llatinoamèrica, i la fundació de centres de recerca a Jalisco (Mèxic) i Cuba, que ha culminat en la creació de l'Associació de Catalanistes de l'Amèrica Llatina (ACAL).

Pel que fa al present recull, es podria dir que cadascuna de les cinc seccions que el conformen reflecteix un nucli d'investigació: la literatura de viatges, la literatura d'exili, la premsa i el món editorial, la història de la traducció i, per últim, els fenòmens relacionats amb les teories literàries.

La primera secció, de literatura de viatges, s'enceta amb un estudi de Margarida Casacuberta que observa com la ruta «Del Born al Plata» de Rusiñol es convertirà en un camí iniciàtic que el portarà a explorar l'«Amèrica furienta» que engoleix l'individu i el deshumanitza. La perspectiva agredolça i malenconiosa del viatger provoca que la seva recepció del discurs de «civilització i barbàrie» es revalori, quan el Buenos Aires de Rusiñol ja s'ha convertit en el símbol del cosmopolitisme i de la modernitat.

En el segon estudi, Pilar Godayol ens mostra com, al llarg de l'obra, canvien les actituds d'Aurora Bertrana com a viatgera pel tròpic, evolucionant, si ens apropem dels termes encunyats per Edward W. Said, de «king and potentate» a «traveller» i, doncs, modificant el seu *jo* per a apropar-lo a l'*altre*. Talment ocorre amb els relats de viatge de Josep Pla al Brasil, que Roger Friedlein situa en relació amb els models que hi són al·ludits: el discurs optimista inaugurat per Stefan Zweig i el «lusotropicalisme» del sociòleg brasiler Gilberto Freyre.

El segon apartat, dedicat a la literatura d'exili, comprèn quatre estudis. L'article de Martí Soler analitza l'apropament a la cultura mexicana d'Agustí Bartra a través del procés de creació del mite bartrià en l'obra poètica *Quetzalcóatl* (1960) a partir de les influències del *Popol Vuh* i *Anales de Cuauhtitlán*, i de les reminiscències de la poesia nahua en la novel·la *La lluna mor amb aigua* (1968). D'altra banda, Montserrat Corretger, en el seu treball, tracta les obres narratives de Vicenç Riera Llorca, Odó Hurtado i Domènec Guansé arrelades en l'exili americà i en destaca el seu valor testimonial.

Al seu torn, Imma Martí Esteve se centra en la imbricació dels contes d'exili de Ramon Vinyes amb la tradició literària de Colòmbia dins el context del procés de renovació de la narrativa colombiana iniciat pel «Grupo de Barranquilla» als anys 40. Altrament, Lluís Quintana dedica el seu estudi al malentès en

l'obra mexicana de Pere Calders: les dificultats de recepció i la desconexió cultural respecte d'obres com *L'ombra de l'atzavara* (1964) i *Aquí descansa Nevares* (1967).

El tercer bloc, que tracta la premsa i el món editorial, s'inicia amb un article de Lluís Costa que planteja de quina manera la premsa editada pels emigrants catalans a Cuba transmetia i interpretava la identitat catalana i com, alhora, es relacionava amb el procés nacional cubà de tombant de segle. Per la seva banda, Josep Maria Figueres parteix de la labor periodística de Josep Carner a San José de Costa Rica (1924-1926), activitat que complementà amb la seva tasca de cònsol espanyol. Altrament, Manuel Llanas i Ramon Pinyol, en el seu article, aborden la trajectòria editorial a Llatinoamèrica d'Antoni López Llausàs.

Associat al món editorial que li serví de plataforma, el fenomen de la traducció forma el quart apartat del recull. Teresa Julio exposa l'estat de la qüestió sobre les traduccions que la periodista barcelonina Irene Polo realitzà per a editorials argentines quan es trobava de viatge a Sud-Amèrica en la companyia de Margarida Xirgu. D'altra banda, la sensibilitat envers la traducció de les revistes d'exili més importants a Buenos Aires —*Ressorgiment* i *Catalunya*— és el tema de l'article de Montserrat Bacardí.

Alhora, Eusebi Coromina Pou estudia la gènesi, les traduccions i les vicissituds de l'única obra de ficció escrita originàriament en espanyol per Josep Carner, *Misterio de Quanaxhauta*, concebut com a peça de teatre en homenatge a Mèxic i traduït de l'espanyol al francès i al català pel mateix autor i el seu *entourage*. Ramon Farrés tanca aquesta secció resseguint el procés d'elaboració i publicació, a Brasil, de l'antologia bilingüe (portuguès-català) *Quinze poetas catalães* de João Cabral de Melo Neto; n'analitza el contingut i en valora la seva repercussió.

En darrer terme, aquest volum dedica un bloc als plantejaments vinculats amb les teories literàries que es produeixen a dos nivells: el dels autors i el de la crítica o investigació literària. Montserrat Galí presenta Rafael de Rafael, un barceloní de naixement, crític d'art, escriptor, tipògraf, llibreter, editor i narrador, que difon i adapta a Mèxic el romanticisme natzarè que tant d'èxit tingué a Catalunya.

Marco Th. Bosshard proposa l'experiment d'aplicar el concepte d'heterogeneïtat —tal com el va entendre Antonio Cornejo Polar per descriure les disparitats del sistema literari, sobretot el llatinoamericà— per a l'estudi de la literatura catalana, en aquest cas d'expressió castellana (tant per descriure, per exemple, la situació de Jordi Soler a Mèxic com la de Juan Marsé a Espanya). Semblantment, Corinna Albert, en el seu article, pren el concepte de transculturació narrativa d'Àngel Rama com a marc teòric per a analitzar el conte «Naufragis» de *La ciutat i el tròpic* de Lluís Ferran de Pol.

El present llibre, francament acurat, és el fruit d'una trobada d'investigadors que va tenir lloc el setembre de 2014 a la Ruhr-Universität de Bochum. Les jornades de treball van realitzar-se en el marc del 24è Col·loqui Germanocatalà, que

se celebrà sota el títol *Cultures en contacte*. Entre les diverses institucions que van col·laborar a fer-lo possible, cal comptar-hi la Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG), l'Institut Ramon Llull, la delegació de la Generalitat de Catalunya a Berlín i la Deutscher Katalanistenverband (DKV).

En aquests moments, l'objectiu de la recerca catalanoamericana hauria de continuar essent, en primer lloc, un treball de base: per a molts autors, i a vegades de primer ordre, encara cal establir trajectòries i corpus textuals —aquest volum en demostra la necessitat, ja que hi havia llacunes en casos tan importants com Josep Carner o Josep Pla. En segona instància, caldria continuar amb l'anàlisi textual, sigui en els seus aspectes estètics generals o en els més específicament vinculats amb desplaçaments i contactes. I, en un tercer pas, caldria que la investigació catalanoamericana s'obris més a la incorporació de les teories culturals, postcoloniales en general, però sobretot llatinoamericanes, que reflexionen, en gran part, sobre el fet intercultural. Fins ara, aquest importantíssim flux de teories no s'ha integrat del tot a la recerca, i el present volum no pot fer més que donar-ne unes petites mostres, per bé que tenen el mèrit de fressar el camí.

Edicions i estudis recents sobre Rafael Tasis

JOSEP CAMPS ARBÓS

Universitat Oberta de Catalunya, Estudis d'Arts i Humanitats

jcampsar@uoc.edu

1. CAMPS (2010): Josep Camps i Arbós, *L'espantós és el buit, el desert. La correspondència entre Rafael Tasis i Ramon Xuriguera*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
2. TASIS (2011): Rafael Tasis, *Diari íntim*, Montserrat Bacardí i Francesc Foguet (eds.), Barcelona: Acontravent.
3. CALDERS (2012): Pere Calders, *Fe de vida. Cartes a Rafael Tasis*, Montserrat Bacardí i Francesc Foguet (eds.), Barcelona: Acontravent.
4. TASIS (2012): Rafael Tasis, *Les raons de l'exili*, Montserrat Bacardí i Francesc Foguet (eds.), Valls: Cossetània.
5. SYNGE (2012): John Millington Synge, *El joglar del món occidental*, Rafael Tasis (trad.), Dolors Udina (ed.), Lleida: Punctum.
6. TARRADELLAS & TASIS (2014): Josep Tarradellas i Rafael Tasis, *Estrictament confidencial*, Francesc Foguet (ed.), Barcelona: Viena.
7. HUXLEY (2014): Aldous Huxley, *Carretera enllà*, Rafael Tasis (trad.), Dolors Udina (ed.), Barcelona: Adesiara.
8. MARTÍN ESCRIBÀ (2015): Àlex Martín Escrivà, *Rafael Tasis, novel·lista policíac*, Barcelona: Alrevés.